

1983.

Fekete Gyula /1922/

Az a fajta írói program, amelyet a pályakezdő Fekete Gyula felvállal, rengeteg buktatót rejt magában. Ez a magyarázata annak, hogy - bár az ~~1950~~ 50-es években szép számmal jelennek meg regényei, elbeszélései - esztétikailag értékelhető művek csak a 60-as évek elejétől kezdődő újabb alkotói korszakában keletkeznek.

Noha egyik korai novelláskötetének mottójául József Attila Ars poeticájának néhány sorát választja Fekete Gyula, a "valódi világ" feltárásával lényegében egész 50-es évekbeli korszaka adós marad. Az ekkor keletkezett írások ugyanis inkább a korabeli politika, politikai torzulások irodalmi vetületei, mint olyan öntörvényű művek, amelyek ezeket a torzulásokat lelepleznék. Így jönnek létre többek között a sztahanovista-mozgalom százalék-történetei, a becsület és öntudat meghitt példázatai és az egyre fokozódó osztályharc rémhistóriái. Ezek a korai művek nem is jelentenek többet az adott történetnél, nem utalnak önmagukon túl semmire, így csakis a téma által közelíthetők meg. A téma pedig lényegében mindig csak variáció: a munkateljesítmények demonstrálása egyrészt, az osztályharc különféle formái a múltban és jelenben másrészt. Csíráiban azonban már itt megjelennek a későbbi írói hangnemváltás főbb motivumai is, a ~~1950~~ női sorsok

kiemelt szerepe ill. a falu átalakulásának problémája. Bakos Erzsí ugyan a korai Fekete-művek általános modellje szerint paraszt lányból a városi szocialista munkaversenyek hőse lesz, élettörténetének háttérében mégis felsejlik valami továbbmutató: a bükkaljai szegényparaszt-ság jelenének és múltjának, gondolatvilágának egy-egy mozzanata. /Májusfa, 1952/

Csósz Kati /Kati, 1953/ a traktoron igyekszik bebizonyítani, hogy ő is képes arra, amire a férfiak; a női egyenjogúság problémája azonban, amely a 60-as-70-es években foglalkoztatja majd Fekete Gyulát a leginkább, itt még beleágyazódik a magánélet és közélet viszonyának torz szemléletébe. A hajnali 4-től este 11-ig dolgozó traktoros lány története azt példázza, hogy hogyan oldódik fel minden egyéni szin, egyéni érdek valamiféle közös célban, amelynek hitelül sokszor a történetbe belépő "Rákosi elvtárs" tekintélye szolgál. A realista igényű próza ezzel éppen a valóságtól távolodik el, és olyan hőöket fest, akik éppen ezért elvesztik minden hitelüket. Jellemzője ennek a valóságtól elrugaszkodott szemléletnek a Bulgáriát bemutató kis füzetecske is /Bulgáriai emlékek, 1954/, amely szinte egy lehetséges jövőt vetít a jelenre, mindent egy

"kell" felől láttat: "Nemesen egyszerű vonalak, harmonikus egységbe olvad össze ez az egész városrész, kellemes még a szemnek is" - írja Fekete egy új lakótelepről, de nem kevésbé idilli pl. a közlekedési rendőrök és a szabálytalankodó gyalogosok kapcsolata sem: "A rendőrök szorgalmasan sípolnak és kitartóan terelgetik a járdára a rakoncátlan járókelőket." Ha vegyül is néha kritikai hang Fekete 50-es évekbeli írásaiba, az mindenekelőtt a közvetlen munkaszervezést érinti /Májusfa, Kati/, Szotyola igazgató esetében pedig /Szotyoláról cikket írnak, 1954/ mindez szatirikus felhangot kap.

A már elmondottak érvényesek lényegében a novellákra, elbeszélésekre is, ugyanakkor itt már érezhetően központi szerepet kap a folyamat ábrázolása, ami mintegy a 60-as-70-es évekbeli Fekete-műveket előlegzi.

Fekete Gyula folyamatrajzai tulajdonképpen a történelemmel együtt változó egyéni sorsok tablói, amit a legjellegzetesebben a Vér és korom /1954/ ún. "győri története" mutatnak. A történetek kiindulópontjában Sudár Antal munkás, a háttérben pedig a milleneumi évek honfoglaló őseivel kérkedő úri Magyarország áll. A nézőpont innen kétirányú: egyrészt végigpásztáz Sudár Antal ősein, fel-

térképezve az örökölt nyomorúságot ill. az ébredő öntudatot, majd végigkíséri a Sudár-család életét mozaikszerűen egészen a felszabadulásig ill. az újjáépülés megindulásáig.

Az Eszmélet /1953/ novellái tematikusan ugyan nem függenek össze, mégis összekapcsolja őket a folyamat ábrázolásának szándéka; Verő József élettörténete /Jóka/, a Koltai-család története /Koltai család/, egy régi világbeli úrinő titkos naplójának eseménymenete /Új esztendő/, vagy pl. a termelőcsoportok megalakulása és megerősödése /Küzdelem/ mind-mind a régit felváltó új folyamatrajza.

Mindaz fellelhető részben az Ismerősökben /1955/ is, amelynek egyik novellafüzérében /Csillagfénynél/ a Balatonnál üdülő vendégek mesélik el egymásnak életük fontosabb eseményeit. Természetesen a magánélet itt is szinte tökéletesen egybefonódik a történelemmel, ami magának Fekete Gyulának is életreszóló élménye maradt. Szembetűnő ugyanakkor, hogy az Ismerősök novellái kevésbé idealizáltak, mint Fekete ezt megelőző művei. A kritikai él immár sem a szakszervezetet /Kis történetek "azonban" elvtársról/, sem pedig a "befurakodott ellenség" pártjelszavát nem kerüli el, /Lavina/ Kázmérnénak, a Lavina igazságtalanul meghurcolt pártmunkásának a következőket mondja az új körzeti titkár: "Nézze elvtársnő /.../

mindenféle ember van, sajnos még a pártban is" - mindez pedig valamiképpen Fekete Gyula eddigi pályájának fordulatát is jelenti, egészen pontosan az illúziók elvesztését, amit a kötet egy másik novellája ugyan a magánélet kontextusában, egy nő és egy férfi viszonyában a következőkben jelöl meg: "Bűnhődni kellett minden, minden illúzióért."

Fekete Gyula újabb alkotói korszaka ugyan több évi hallgatás után egy gyermekeknek szóló sci-fi történettel kezdődik /A kék sziget, 1959/, de valahol ott igyekszik új utakat találni, ahol 1955-ben megakadt. Szimmaren tökéletes, emberarcú társadalom-fantáziájában lényegében a társadalmat alkotó tömegek nagykorúvá válása, tudati előbbre lépése, aktív részvétele a felismert cél: "A jövőt nem látni szemmel, a jövő: mai munkánk és holnapunk dolgunk." Fekete Gyula, aki nem hitét, de illúzióit elvesztette, tudja immár, hogy egy ideális társadalom tényleges megvalósításához a "legtöbb időre éppen magának az embernek lesz szüksége". Ugy tűnik, hogy ebben a tudományos-fantasztikus műfajban Fekete rátalál arra a sajátos formára, amivel a társadalmi fejlődésről vallott elképzeléseit szépirodalmi formában, ugyanakkor

a realizmus kényszere nélkül elmondhatja.

A szerelmesek bolygója /1964/ a technikai civilizáció elképzelhető legfejlettebb fokát vetíti elénk, ami viszont A kék sziget gondolatmenetét követve nem jelenti egyúttal az emberek belső, lelki fejlődését, hanem inkább a lelki elsivárosodását, az emberek közötti kapcsolatok, a kommunikáció képtelenségét. A kérdés itt úgy fogalmazódik meg, hogy ~~MIK~~ "hol keressük a boldogságot, ha minden kívánságunk teljesülésében sem találtuk meg?" A kérdésre a választ a 60-as évek nagy regényei, esszéi, vitairatai keresik.

A világlátott Bonifác /1974/ című sci-fi kisregény lényegében nem hoz újat A szerelmesek bolygójához képest: Bonifác és Zsófi előtt az újfajta telepen eltöltött rövid idő után nyilvánvaló lesz, hogy a szédítő technikai eredmények az emberi problémákat nem hogy nem oldják meg maguktól, hanem talán még növelik is, ezért vágynak vissza falujukba, a természetes közösségbe. A Triszex /1974/ viszont már a sci-fi nyelvén egy újabb Fekete Gyula-i problémakört tárgyal: magánérdek és közérdek ütközését, család és közösség súlyos érdekellentétét, amely a család felbomlásához és K a közösség hanyatlásához vezet.

A Triszexben felvetett problémához nő-regényein /A fia-

talasszony, 1960, A hű asszony meg a rossz nő, 1963/
ill. a "Nők Lapjában" 1971-ben indított széleskörű vita
nyomán érkezik el Fekete Gyula /Éljünk magunknak? 1972,
Mindene megvan? 1972/.

A fiatalasszony lapjairól maga az élet teljessége, szinte
kibogozhatatlan szövevénye árad, mégis elsősorban a
házasságkrízisek regénye. Fekete Gyula ugyanakkor nem
azokat a lelki történéseket ábrázolja, amelyek a házassá-
gok, a két nem közötti kapcsolatok megromlásához vezet-
nek, ezek őt nem érdeklik. Egész művével inkább csak
a problémát jelzi, a hiányt, a közös nyelv hiányát a
házastársak között, ami végül a család felbomlásához
vezet, nemcsak a fiatalasszony, Juli és Béla kapcsolata
példázza ezt, hanem szinte minden szereplőé.

Fekete Gyulát, a "közösség megszállotját" az a felismerés
juttatta el a család vizsgálatához, miszerint az "érzel-
mek a tudattal, a magánérdek a közédékkal, a magán-
igazságok a társadalmi érvényű igazságokkal sehol sem
ütköznek meg olyan nyilvánvalóan és közvetlenül, mint
ezen a porondon". /Éljünk magunknak?/ Fekete Gyula ezzel
a Veres Péter-i "népben-nemzetben való gondolkodás"
örökségét vállalja fel, ez a gondolat tölti be ^{n.)} (gyermek-

könyveit is /Kincskereső Pipitér, 1961, Erdei színpad, 1962/ éppúgy, mint a Fortélyos félelem igazgat /1970/ című történelmi áttekintését.

A hú asszony meg a rossz nő ugyancsak a "hiány" regénye, a férfi-nő kapcsolatnak, a családi élet válságjelenségeinek a körüljárása, ugyanakkor Östör Imre hétköznapi története immár Fekete Gyula újabb korszakának szinte valamennyi motívumát is tartalmazza. Felvet a regény egyrészt egy sor szociológiai-morális kérdést, amely az Éljünk magunknak? is sokat vitatott fő problémája lesz, itt említhető elsősorban a gyerek szerepe a családban és a sokgyermekes család társadalmi megítélése, kiváltképp abban az elég tipikus helyzetben, amikor az anya egyedül neveli gyermekeit. A családproblematika lehetőség ugyanakkor arra is, hogy az író magánélet és közélet, magánügy és közügy viszonyát újra és újra felvesse. Ez a kérdéskör az Éljünk magunknak? és a Mindene megvan? című szociológiai vizsgálódásokban immár általános érvényt kap, a felvetett problémák -egy gyerekellenes társadalom veszélye, a sokgyermekesek jobb megbecsülése, a teljes anyaság joga, azaz a gyermeknevelés mint teljes értékű munka elismerése stb.- olyan horderejűek, hogy maga a kormányzat is kénytelen

volt foglalkozni megoldásukkal.

A három gyermeket nevelő, elvált asszony, Pálócné a rossz nő a regényben, a játszadozó gyerekek a ház lakóinak nyugalmaát sértik, Pálócné kapcsolatteremtési próbálkozásai pedig egész környezetének morális értékrendjét. Fekete Gyula ellenpéladaként odarajzolja a gyermektelen Östör házaspár látszólag kiegyensúlyozott családi életét, ^{ami azonban} amely Pálócné megjelenésével, Östör és Pálócné kapcsolatával felborul. Östör ugyan Pálócné gyerekein keresztül jut el az asszonyhoz, ez mégsem azt mutatja, hogy kizárólag a gyermektelenség házasságuk egyedüli megromtója, hanem mindenekelőtt az a hiányérzet, amit már Juli is, A fiatalasszony hőse is érzett. "Valami megnevezhetetlen dolog hiányzik, valamilyen híd az emberekhez" - eszmél fel Östör Imre, és van ereje és bátorsága, hogy a morális beidegződések ellenére változtasson a saját sorsán, és vállalja a három gyermekes, elvált asszonyt.

A falu szépe /1961/ ugyan szintén egy női sorsot állít középpontba, de Köteles Margit élettörténete már csak érinti a családproblematikát, sokkal inkább Fekete Gyula kétségkívül legjobb regényével, Az orvos halálával mutat némi rokonságot.

A falusi élet, amit Fekete Gyula a "falu szépe" élet-sorsának háttérében felvázol, meglehetősen egyhangú, ugyanakkor az epikai teret nem az állapot elmélyült ábrázolásával tölti ki, hiszen őt mindenekelőtt a változás foglakoztatja. Lényegében arról az öntudatlan folyamatról szól a regény, hogy hogyan válik a szépség Köteles Margit sorsává. Margit egy csendőr felesége lesz, amibe csendesesen beletörődik, hiszen ki mer szembeszegülni egy csendőr akaratával? Szembekerül azonban a falu erkölcsi értékrendjével, amely az archaikus falusi közösség és annak spontán erkölcsi tudata megszűnésével a társadalmi igazságosságban szerzett újabban érvényt magának. Ez Köteles Margit tragédiája, hogy szépség és erkölcs szembekerül egymással. Enged a belső, biológiai sodrásnak, ami a csendőr karjaiba hajtja, és ezért a boldogságával fizet.

Annyiban hasonlít Wei3 doktor /Az orvos halála, 1963/ sorsa Köteles Margitéhoz, hogy ő sem tud másképp tenni, ő is engedni kényszerül a belső erőknek, amelyek itt is a "másokért élni" etikai parancsát hordozzák. Csakhogy ez a belső kényszer az orvosnál nem a falu erkölcsi értékrendjével ütközik össze, hanem az individuum érdekeivel. Az öreg orvosnak megromlott egészségi állapota miatt

feltétlen nyugdíjba kellene mennie, ezt ő nagyon is jól tudja. Az őt felváltó új orvos azonban elmenekül, a falu pedig nem maradhat orvos nélkül. Az individuális érdekek és a közösségi elhivatottságnak a metszéspontján ragyog fel Az orvos halála kimért, a hős reflektáltságát a cselekménnyel kitűnően ötvöző prózája. Amíg Köteles Margit azért lesz boldogtalan, mert szépsége szembeállítja a falu erkölcsével, addig Weiß doktor éppen ebben az erkölcsiségben találja meg az élet szépségét, a boldogságot.

A magánérdek és közérdek, esztétikum és erkölcs ~~XXXX~~ viszonyának vizsgálata mellett Fekete Gyulát talán a társadalmi felelősségtudat kérdése foglalkoztatja a leginkább. Ő írja egyhelyütt, hogy az ő nemzedékének "legnagyobb élménye: 1945", és a magyar történelemben nem tud "olyan esztendőről, amelyben nemzeti, társadalmi, emberi sorskérdéseink töményebben és robbanékonyabban sűrűsödtek volna". A sorozatból, amelyben Fekete Gyula ezt a történelmi eseményt járta volna különböző oldalról körül, mindenestre csak két kötet jelenik meg: az Ezeregyedik esztendő /1965/ és a Csördülő ég /1967/, amelyek közül már egyik sem éri el többé Az orvos halála művészi színvonalát. Az Ezeregyedik esztendő Acsay főhadnagy és tisztiszolgája,

a paraszti származású Kriston sajátos egymásrautaltságában úr és szolga ártalmas szövetségét leplezi le. A Csördülő égben ezzel szemben Skultéty Gábornak, egy történelemtanárból lett nyilas pártvezérnek portréját állítja elének Fekete Gyula, a háttérbe pedig odarajzolja egy utóvédharcot folytató nyilas zászlóalj utolsó napjait. A regénynek nincs semmi önmagán túlmutató jelentése, azt jelenti, amit maga a történet dokumentál: "balgaságokat" - mint ahogyan Kőszeg Ferenc találóan megnevezi.

A fiú és a katonák /1972/ egyszólamú története ugyan csak az 1944-45-ös valóság egy szeletét mutatja be úgy, hogy megelégszik a felszínnel, nem tömörít, nem vonatkoztat el, önmagán túl semmire sem utal, csak láttat.

Novellát lényegesen kevesebbet ír Fekete Gyula a 60-as/70-es években, mint első korszakában, amikor is három kötetnyi novellája és elbeszélése jelenik meg. A Lányszöktetés /1966/ novellái között ráadásul sok a vázlat, a kísérlet. Ezek az újabb novellák és karcolatok lényegében három nagyobb élménykörből táplálkoznak: a két nem viszonyát vizsgálják /Frizsider, Mi is az a szerelem?/, a falusi mindennapokat mutatják be, mégpedig Fekete Gyulánál ritka színgazdagságban /Testvérek, Március/X ill. a XAX leg-

személyesebb, életrajzi vonatkozású eseményeket vázolják fel nagy beleérzéssel /Tanúsítványvány a csodáról, Kortescukor, Séta a fiammal, Előjegyzési naptár 1945 stb./

Az egyik ilyen életrajzi vázlatból /Lányszöktetés/ később a szerelem és újjáépítés regénye, a Mézeshetek /1975/ kerekedik ki.

Fekete Gyula pályája nem szorítkozik csupán a szépirodalomra, ezt mutatja már a két szociológiai kötet, az Úljünk magunknak? és a Mindene megvan? ill. az esszét tartalmazó Egy korty tenger /1974/ című gyűjtemény, amely lényegében a társadalom szinte minden jelenségére reflektál valamiképp, legyen az pl. irodalom, gazdaságirányítás, nevelés, idegenforgalom vagy akár divat.

Fekete Gyula az, aki az elsők között hívja fel a figyelmet a túlharapódzott bürokráciára és szorgalmazza a szocialista demokrácia megvalósítását; ő az, aki a természetes emberi közösségek egyik legkövetkezetesebb híve, mivel szerinte ezek hordozzák a "magánigazságoknál magasabb rendű, általánosabb érvényű igazat", sőt meggyőződése, hogy a "kisközösségeknek a szocialista társadalmi-gazdasági szerveződésben minden előző történelmi állapothoz képest fontosabb funkciójuk lesz"; ő az végül, aki szót emel többek között a

diaszpóra-magyarság érdekében is: "Többet kellene törődnünk - százszor és ezerszer többet - a külföldön élő magyarokkal."

Hogy honnan ez a sokféle érdeklődés? Fekete Gyulában még él a szándék, hogy a világot jobbá tegye. Ő megrögzött moralista, amit regényei, novellái éppúgy mutatnak, mint esszéi. "Az életnek -természetesen- azzal a céllal vágtam neki, hogy kifordítom sarkából a világot" - írja egyhelyütt, és bár elvesztette azóta az illúzióit, egy emberarcú társadalom lehetőségének hitét mindenképpen megőrizte. Hisz abban, hogy az írói munka, ha nem is közvetlenül, de mindenképpen kapcsolódik a társadalomhoz, a programirodalmat elveti ugyan, de úgy véli, hogy az "írás /.../ a maga sokértelműségében is meghatározott irányt kell adjon a sokarcú olvasó érzéseinek - gondolatainak." Ennek az írói programnak legfőbb példaképe Petőfi és József Attila.

Feltétlen figyelmet érdemel, hogy mennyi a bölcs előrelátás vagy talán inkább remek megérzés, időtálló megjegyzés ezekben a munkákban. Fekete Gyula pl. minden különösebb tudományos felkészülés nélkül a szakemberek által annyit vitatott és akadályozott új gazdasági reformok mellé áll, sőt talán sokaknál merészebben a "szabadverseny feltétlen szükségességét" hangoztatja, az anyagi és erkölcsi ösztönzők

mellett mind nagyobb szerephez óhajtja juttatni a "tehetség, az alkotás korlátlan lehetőségének vonzását". Kulcsszava pedig ezeknek az előrettekintő gondolatoknak az "emberi minőség" kérdése.

Az esszékkel rokon a Vallomás hajnalig /1970/ fikciós prózája, amelynek lényegében nincs cselekménye, az egész reflexió, az elbeszélő a saját életét, vagy talán pontosabban "eszmélkedésének történetét" tárja fel egy közlebről meg nem határozott személy előtt egy börtöncellában, a II. világháború utolsó napjaiban, valahol Magyarországon. Érdekes már magának az elbeszélő "én"-nek a megválasztása is, hiszen egyrészt a Fekete Gyula-i életmű kérdéseit visszhangozza, tehát ilyen értelemben önéletrajzi jellegű, másrészt viszont bizonyos mértékben ennek kritikája is. "Független szellem" - írja Fekete Gyula hősről - "A kommunisták bizalmatlanok hozzá, s elhatárolják tőle magukat, a kor hatalmasai viszont veszedelmes felforgatónak -kommunistának- tartják, akivel szemben könyörületnek nincs helye." Ez a "közbülső" állapot a Vallomás hajnalig kiindulópontja, az elbeszélő "én" ebből a pozícióból keresi a választ az emberi lét és a társadalmi igazságosság kérdéseire, ez utóbbira

azonban már egyre több kétellyel. "Meggzúntetjük a magán-
tulajdónt? Jó, az rendben van, ha a forradalom már győzött,
az egy tollvonás. De kik rendelkeznek majd a köztulaj-
donnal? Egyik napról a másikra tiszta proletárdemokrácia,
gyakorlat és történelmi iskola nélkül? /.../ S az emberek
vérében az évezredes hatalmi ösztön?"-töpreng a Vallomás
hajnalig elbeszélője, ugyanakkor a kételyek mellett is
hitet tesz a kiszolgáltatottságot nem ismerő kisebb vagy
nagyobb emberi közösségek mellett, hiszen az, hogy "egy-
másra vagyunk utalva /.../, a legesodálatosabb törvénye a
létnek"; hirdeti az élet "derús, hangulatos szépségeit",
ezer színű gazdagságát, nem-hierarchikus sokféleségét, amit
"csupán a tiszta ésszel megítélni annyi, mintha a bort csak
szeszifokolóval minősítenék".

Ilymódon a ~~Vallomás~~ Vallomás hajnalig gondolati
összegezése annak a folyamatnak is, amikor a hangsúly a
Fekete Gyula-i prózában a direkt társadalmi kérdésekről,
a politikai harcokról a szerelem és a család kérdéskörére,
a szükséges rosszról az élet vidám és derús oldalára tevő-
dőtt át.

Ónodi László